

Ego, qui sum laicus

Josep Batalla

Fundació Quer Alt

direccio@obradoresdendum.cat

1. Lull en la tipologia social medieval

Obrim una història de la filosofia medieval recent, especialment comprensiva amb la figura de Lull –*El pensament filosòfic a l'edat mitjana* de Kurt Flasch, un llibre traduït no fa gaire al català– i fixem-nos en aquestes dues frases, separades en l'original per un punt i coma: «Lull fou un marginal; la seva obra és una mostra de la gran riquesa d'interessos que hi havia en el panorama cultural del començament del segle XIV».¹ És molt probable que el lector no es pugui estar de demanar-se immediatament: ¿Com és possible que algú que se situa més enllà dels marges que delimiten la seva societat (*Außenseiter* és el mot alemany que fa servir Flasch), algú que refusa, doncs, participar de la vida cultural del grup en què viu, pugui esdevenir un testimoni qualificat dels neguits de la col·lectivitat de la qual s'aparta?

Sens dubte, Lull fou una de les personalitats intel·lectuals més singulars de l'edat mitjana, però això no vol pas dir que es trobés desplaçat entre els seus contemporanis. Tot al contrari, fou segurament l'apologista cristià més acèrrimament racional; un polemista que mai no es cansà de buscar la confrontació doctrinal amb l'adversari. Fou també un pensador rigorós capaç de construir-se

* Text basat en la conferència que la Càtedra Ramon Llull de la UIB tingué la bondat d'encomanar-me per a un dels actes amb què l'any passat celebrà la festivitat de Ramon Llull. Agraïxo a Albert Soler les crítiques, tant benèvols com agudes i pertinents, que ha fet a una primera versió d'aquest article.

¹ Kurt Flasch, *El pensament filosòfic a l'edat mitjana. D'Agustí a Maquiavel*, Josep Batalla (trad.). (Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum, 2006), p. 389.

una lògica pròpia que li permetés de repensar tot el saber del seu temps; un bon literat que podia complaure els lectors escrivint novel·les ingènuament didàctiques. Mai no deixà d'ésser un moralista empedreït que recollia, escrivia i reescrivia incansablement sentències i proverbis. Restà sempre un poeta pròxim al gust popular, però també, quan volgué, d'allò més refinat. Més aviat hauríem de dir que fou allò que avui anomenaríem un intel·lectual reconegut, un activista social que defensava causes que comprometien tota la societat.

D'on prové, doncs, aquesta tendència a qualificar-lo de marginal? Probablement del fet que la crítica no ha aconseguit d'encasellar-lo en cap tipologia social.² Com que els crítics tenen dificultat per a encabir-lo en un dels grups en què solem classificar la societat medieval, hom no ha dubtat a qualificar-lo de marginal. Fins i tot Rubió i Balaguer considera Llull un personatge singular que «caminava pel món com un solitari».³

Certament, aquesta infundada marginalitat ha permès que Llull sigui un personatge medieval constantment novel·lat, un fet que, si bé li ha donat una certa popularitat, desdibuixa els trets autèntics de la seva personalitat i, de retruc, de la seva obra. La majoria dels qui l'han novel·lat han projectat trets psicològics o fets històrics, més o menys versemblants, en la vida d'un pensador excèntric o d'un mag alquimista. Tanmateix, Llull no fou cap marginal que visqué com un solitari incomprès. Allò que en Llull avui ens pot semblar una extravagància fou, en el seu temps, un capteniment perfectament comprensible, encara que fos extraordinàriament singular. És a dir, l'individu Ramon Llull radicalitzà trets medievals, sorprenents potser per a nosaltres, però del tot entenedors per als seus contemporanis.

Si el qui se sent marginat i viu mig aïllat del món –l'*outsider* com l'anomenen els anglesos– és algú replegat sobre si mateix, algú que es mira el món des de fora perquè no aconsegueix d'integrar-s'hi, Llull no fou cap marginal en aquest sentit. La vida de Llull no és comparable a la de cap personatge genialment esquiú, com ara Blake, Kierkegaard, Nietzsche i, molt proper a nosaltres, Miquel Bauçà. Llull se'ns mostra com algú sociable, molt interessat per la situació del món –l'«estament del món», com deia ell– i dotat d'una envejable salut mental.

D'on prové, doncs, –em torno a demanar– aquesta dèria dels historiadors de la cultura a considerar Llull un marginal?⁴ D'una banda, d'ell mateix. En efecte,

² Eusebi Colomer i Pous, *El pensament als Països Catalans durant l'edat mitjana i el Renaixement* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997), p. 14.

³ Jordi Rubió i Balaguer, *Ramon Llull i el lul·lisme* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985), p. 285.

⁴ Jacques Paul, *Histoire intellectuelle de l'Occident médiévale* (Paris: Armand Colin, 1998), p. 283: «Il est trop marginal pour avoir une influence durable.»

cal reconèixer que el seu mateix talent literari, la seva traça a recrear-se a si mateix com a «foll» (*phantasticus*) i la seva habilitat per a escriure –o per a fer escriure– la seva biografia d'acord amb models hagiogràfics, ha contribuït en gran manera a crear la llegenda del Lull marginal i solitari. D'altra banda, també hi ha contribuït decisivament l'estretor conceptual amb què els historiadors de la cultura han construït les categories sociològiques amb què pretenen descriure els diversos tipus d'home medieval.

Precisament amb aquest títol, *L'home medieval*, aparegué, aviat farà deu anys, un volum col·lectiu que pretenia caracteritzar-lo.⁵ El responsable del projecte, Jacques Le Goff, creia que calia combinar les tipologies medievals amb les tipologies modernes a fi que l'home actual pogués entendre fàcilment com vivien els homes a l'edat mitjana i quines relacions econòmiques i socials tenien entre ells. Els historiadors que col·laboraren en el volum acceptaven que només combinant estructures del passat amb d'altres d'actuals era possible obtenir, sense anacronismes, una visió coherent dels tipus que configuraren de manera significativa la societat de l'edat mitjana. El resultat fou la presentació de deu tipus bàsics que havien de permetre una visió de conjunt de la societat medieval: el monjo, el cavaller, el pagès, el burgès, l'intel·lectual, l'artista, el mercader, la dona de casa, el sant, i el marginal.

Sense dubte, la lectura d'aquests deu assaigs és d'allò més instructiva per a entendre la societat medieval. Però a quina d'aquestes deu categories hem d'incloure Ramon Llull? Aparentment només n'hi ha dues que el podrien acollir. Llull fou un intel·lectual o un marginal. Però així que llegim la descripció que Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieri fa de l'intel·lectual ens adonem que l'autora, seguint un conegut assaig de Jacques Le Goff,⁶ descriu bàsicament l'escolàstic, l'estudiós que ha estat format en la universitat i que hi treballa. Llull, doncs, no hi té cabuda. Si tot seguit llegim l'article de Bronislaw Geremek sobre els marginals, descobrim que per «marginals» l'autor entén els desheretats –els perseguits, els empresonats, els malalts– i és clar que Llull no fou cap marginal en aquest sentit.

Si una figura de la talla de Ramon Llull, la importància de la qual ningú no nega, no pot ésser caracteritzada per cap d'aquests deu tipus socials, hauria de semblar evident que ens trobem davant d'una tipologia deficiente. Per a suplir les deficiències d'aquesta tipologia ens podria ésser útil la teoria del «tipus ideal»

⁵ Jacques Le Goff (ed.), *L'homme médiéval* (Paris: Seuil, 1989).

⁶ Jacques Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age* (Paris: Seuil, 1957). D'aquest brillant assaig hom podria fer el mateix elogi displicent que l'autor fa (p. 191) de l'obra clàssica d'Étienne Gilson, *L'esprit de la philosophie médiévale*: «Un monument vieilli».

(*Idealtyp*) proposada per Max Weber. Un tipus ideal, segons Max Weber, no és res més que un instrument purament heurístic. «Hom assoleix un tipus ideal –deia Max Weber– accentuant certs punts de vista i aplegant determinades particularitats, difuses i aïllades, més o menys perceptibles, fins a obtenir un punt de vista ben determinat que permeti configurar una imatge mental prou coherent.» En la seva puresa conceptual –prossegua Weber– aquesta imatge és un constructe mental «que no descriu res que existeixi empíricament; és quelcom d'utòpic que es presenta a l'historiador com una tasca: la de determinar fins a quin punt la realitat s'allunya o s'apropa de la imatge ideal amb què ell treballa». En aquest sentit, un tipus ideal és un instrument conceptual. Pròpiament, no és «ni tan sols una hipòtesi, només és una indicació que assenyalava en quina direcció cal elaborar una hipòtesi. El tipus ideal no descriu la realitat, només pretén contribuir a fer que la descripció s'adeqüi a la realitat.»⁷

Una prova que la tipologia proposada per Jacques Le Goff era deficient l'ha fornida el projecte de recerca que en aquells mateixos anys duia a terme Ruedi Imbach i que fou publicada gairebé simultàniament.⁸ Ruedi Imbach, sense invocar en cap moment el mestratge de Max Weber, ens proposa un tipus ideal que els historiadors de la filosofia i la teologia medievals no havien tingut gens en compte: el «laic». Aquest tipus ideal permet d'aplegar individus molt diversos, descobrir afinitats entre ells, remarcar trets diferencials amb relació als escolàstics que ensenyaven a les universitats, i diferenciar-los dels clergues que exercien una funció jeràrquica en les estructures eclesiàstiques.

Cal reconèixer que no és gens fàcil determinar amb una certa precisió els trets específics que defineixen el tipus ideal de laic medieval. Malgrat allò que podria semblar a cop d'ull, la contraposició amb el clergue no és suficient perquè la figura del clergue incloïa tres dimensions: la de *litteratus* (el qui sap de lletra), la del *clericus* (el qui ha rebut ordes) i la de *scholasticus* (el qui posseeix una formació acadèmica). Cal procedir, doncs, cautelosament i intentar precisar la situació del laic en aquests tres aspectes. Així, si bé el laic medieval és inicialment l'*illiteratus* (l'analfabet que no sap de lletra), el *saecularis* (el profà que no ha rebut ordes) i l'*idiota* (el rústic que no ha rebut formació), en tots tres aspectes hi ha, tanmateix, una clara evolució que no podem negligir. A partir del segle XIII, nombrosos laics esdevindran lletrats, alguns clergues escriuran tal-

⁷ Max Weber, «Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis», dins *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Johannes Winkelmann (ed.), (Tübingen: Mohr, 1922), pp. 146-214, especialment pp. 190-194.

⁸ Ruedi Imbach, *Laïcs in der Philosophie des Mittelalters. Hinweise und Anregungen zu einem vernachlässigten Thema* (Amsterdam: Grüner, 1989).

ment com si fossin laics i molts laics, sense esdevenir pròpiament escolàstics, assoliran una bona formació.

1.1. *El laic com a il·letrat*

El primer tret amb què els autors actuals caracteritzen el laic –com també ho feien els medievals– era la seva incapacitat de llegir i escriure. En aquest sentit, un laic era un il·letrat (*illiteratus*), algú que no sabia de lletra o, en tot cas, algú que no dominava el llatí.⁹

Però aquest tret no és suficient per a caracteritzar el laic medieval perquè, entrat el segle XIII, augmenta el nombre de laics que deixen d'ésser analfabets i adquireixen un cert domini de l'art de llegir i escriure. Molts laics, encara que no s'hagin format en l'aprenentatge íntegre de les arts liberals, han assolit no solament un cert domini de la llengua vulgar, sinó també els coneixements mínims de llatí que necessiten, per exemple, per a llegir textos notariais simples. No tenen una gran formació –no són clergues lletrats, doncs–, però tampoc no són analfabets, com ho eren gairebé tots els laics de l'alta edat mitjana.

1.2. *El laic com a seglar*

A partir del segle XIII, l'únic tret que sembla caracteritzar tots els laics és el fet de no haver rebut ordes i, per tant, de no estar subjectes a les normes clericals previstes pel dret canònic.

Això no obstant, aquest tret tampoc no és suficient per a definir el tipus ideal de laic medieval, perquè en la segona meitat del segle XIII apareix un grup social format per filòsofs i teòlegs que, tot i pertànyer a la clerecia, podem considerar laics, en el sentit que llurs preocupacions reflecteixen els problemes dels laics i no els dels clergues escolàstics.

En efecte, hi ha clergues que, malgrat haver rebut una formació escolàstica, escriuen llibres pensant en un públic que no freqüenta la universitat. En aquest sentit, els escrits enciclopèdics de Vicent de Beauvais, les prèdiques de Mestre Eckhart o els diàlegs de Nicolau de Cusa poden ésser considerats «literatura laical» en sentit ampli, perquè no s'adrecen exclusivament a lectors clergues, sinó predominantment a lectors laics, àvids de formació filosòfica i teològica.

⁹ Herbert Grundmann, «Litteratus–illiteratus: Der Wandel einer Bildungsnorm vom Altertum zum Mittelalter», dins *Ausgewählte Aufsätze* (Stuttgart: Hiersemann, 1978), vol. 3, pp. 1–66.

1.3. El laic com a ignorant

Una tercera característica del laic medieval és la seva manca de coneixements –un significat que conserva encara avui dia el mot «llec» en frases com ara «ésser llec en una matèria». En aquest sentit, el laic era un *idiota*, algú que de propi (ἰδιότης) només tenia allò que constituïa la cultura dels *laboratores*, un rústic, doncs, amb una formació deficient. El laic no havia freqüentat cap universitat ni cap escola monàstica o catedralícia i, per tant, no posseïa els coneixements mínims que permetien assumir un càrrec de responsabilitat.

Però, a desgrat que el monopoli ideològic i el dret a donar llicències professionals restà, durant tota l'edat mitjana, en poder de les universitats, regentades i freqüentades gairebé exclusivament per clergues, no podem oblidar que progressivament foren erigides nombroses escoles urbanes freqüentades per la burgesia incipient i que actuaven fora del control clerical.¹⁰ Cal comptar també que hi havia autodidactes que, en contacte amb les escoles conventuals que els ordes mendicants fundaven a les ciutats, assolien una bona formació. Ramon Llull és el cas més conegut, però no pas l'únic –Joan de Joinville,¹¹ el mateix Dante i Cola di Rienzo¹² ho són en bona part. D'altra banda, encara que, amb el progressiu afermament de les monarquies, la noblesa deixà d'ésser un cos homogeni, la cultura cortesana, nascuda a redós dels castells i dels palaus i basada en la *nobilitas* laica, continuà florent al marge de les universitats clericalitzades.¹³

1.4. El tipus ideal de «laic lletrat»

Partint, doncs, d'aquestes tres característiques negatives inicials –no saber de lletra, no haver rebut ordes i no tenir formació– matisant-les, però, tenint en compte els canvis culturals que es produeixen a partir de l'anomenat «renaixement del segle XII», que fan possible de construir un nou tipus ideal d'home medieval: el laic lletrat. No és un intel·lectual en el sentit en què l'han descrit

¹⁰ Pel que fa al caràcter utilitari de l'ensenyament universitari medieval, especialment a la universitat de París, cf. Achille Luchaire, *La Société française au temps de Philippe-Auguste* (París: Hachette, 1909; reimpr. Ginebra: Slatkine, 1974), pp. 67-110.

¹¹ Sobre l'autor de la *Vie de Saint Louis*, cf. Michel Zink, *La subjectivité littéraire. Autour du siècle de Saint Louis* (París: Presses Universitaires de France), pp. 219-239.

¹² Tommaso di Carpegna Falconieri, *Cola di Rienzo* (Roma: Salerno Editrice, 2002).

¹³ Volker Honemann, «Aspekte des "Tugendadels" im europäischen Spätmittelalter», dins *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*, Ludger Grenzmann i Karl Stackmann (ed.), (Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1984), pp. 274-286.

Jacques Le Goff o Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieri, però evidentment ja no és *illiteratus* que no sap llegir ni escriure ni cap *idiota* sense formació, com eren la majoria de laics en l'alta edat mitjana.

En aquest sentit, el laic lletrat és algú que, sense haver rebut ordes ni ensenyar en cap universitat o estudi general –no és cap *scholasticus*–, és intel·lectualment actiu, amb una cultura propera als interessos de la nova burgesia cada vegada més influent. D'altra banda, aquest laic lletrat manté vincles amb l'antiga noblesa que persisteix a fer valer la posició assolida en els segles anteriors.¹⁴

Si volem entendre Llull en el marc del seu temps, caldrà descriure tan detalladament com ens sigui possible aquest tipus ideal de laic lletrat: Com i on s'educaven els qui en formaven part? Què feien? On vivien? Què els preocupava? Com expressaven literàriament llurs inquietuds? Quines relacions mantenien amb els clergues escolàstics? Aquest tipus ideal, construït conceptualment amb la finalitat que encamini la recerca, ens hauria de dur a identificar, com deia Llull, els «molts homes lletrats qui saben veritat», i dels quals ell mateix ens diu que es trobaven «en la gran ciutat» i en «les corts dels reis i dels grans senyors».¹⁵

Sembla clar, doncs, que així com no podem encasellar Llull en la categoria dels clergues escolàstics, tampoc no el podem encabir en la categoria dels marginals socials. Llull fou un laic instruït, un «home lletrat qui sabia veritat».

2. Llull i els laics lletrats a l'edat mitjana

A mitjan segle XIII, la cristiandat occidental fruïa d'una certa prosperitat econòmica –hom ha parlat fins i tot d'una revolució industrial a l'edat mitjana–¹⁶ i d'un prometedor renaixement cultural. Ho testimonien la refinada poesia dels trobadors, la fundació d'universitats i la recepció d'Aristòtil.

Tanmateix, a la darrerïa del segle, les dificultats d'una economia inestable i desigualment afavoridora obligaven a aturar la construcció de moltes catedrals i feien que el poble menut de moltes ciutats es revoltés. Les transgressions espirituals no sols eren mal vistes, sinó implacablement reprimides: els càtars, els fraticels, els beguins i altres moviments populars en patiren les conseqüències. La recepció radical d'Aristòtil, una mena d'«il·lustració» *avant la lettre*, fou soro-

¹⁴ Lola Badia, «El saber i l'ensenyament a la baixa Edat Mitjana: una noció de conjunt», dins Ramon Llull, *Pàgines pedagògiques* (Vic: Eumo, 1992), pp. XXIX-XXXIX.

¹⁵ Ramon Llull, *Arbre de filosofia d'amor*, 4.8.7 (OE II, 62).

¹⁶ Jean Gimpel, *La révolution industrielle du Moyen Âge* (París: Seuil, 1975).

llosament condemnada l'any 1277.¹⁷ A la fi del segle, l'any 1291, la caiguda de Sant Joan d'Acre palesava que les croades havien acabat en un immens fracàs col·lectiu. Al tombant de segle, l'any 1303, el papa Bonifaci VIII, defensor a ultrança de la superioritat del poder religiós, era dolorosament humiliat pel rei francès, Felip el Bell, rebec a acceptar les pretensions de la hierocràcia papal.

Llull visqué, doncs, en una època de traspalsos. Benestar inestable i pobresa insurgent, diversitat d'interessos i unitat doctrinal, espontaneïtat afectiva i exigències racionals, marquen les tensions internes de la cristiandat medieval d'aquests anys. El grup social que més les ressent i millor les expressa és la incipient burgesia que intenta obrir-se pas i trobar una posició estable en el nou ordre social que es va configurant.

A les fronteres de l'Occident feia temps que la pressió musulmana havia minvat. La població es movia, doncs, més lliurement. Hom podia anar lluny a buscar productes que fàcilment esdevenien mercaderies. Pertot arreu s'obrien nous mercats. Qui era capaç d'arriscar i de calcular guanys i pèrdues podia enriquir-se. Tot plegat feia que el treball manual fos més valorat, que les manufactures augmentessin i que la capacitat de calcular fos apreciada. Apareixia una nova racionalitat: la del burgès. No era purament conceptual, com la dels dialèctics, ni basada en la interpretació de textos, com la dels teòlegs i filòsofs escolàstics. Era pragmàtica i, en aquest sentit, s'acostava molt a la dels juristes i a la dels metges.

Amb el temps, al costat dels tres grans ordres medievals —el dels *laboratores*, el dels *bellatores* i el dels *oratores*—, aparegué un «quart ordre» social, el dels *litterati*, els laics lletrats que, gràcies a la instrucció rebuda, sabien desempallegar-se en els afers administratius.¹⁸ Per al burgès instruït, ésser racional comportava no sols regular assenyadament la pròpia vida —com exigia l'ètica aristotèlica—, sinó també disposar d'un instrument útil per a actuar eficaçment sobre la realitat.¹⁹ Amb l'aparició del burgès emprenedor, l'home medieval comença a sentir-se capaç de dominar la naturalesa. L'ordenament objectiu de la ciutat i, de retruc, la presa de consciència de la individualitat són alguns dels resultats més imposants de la mentalitat burgesa medieval.²⁰ La noblesa here-

¹⁷ Kurt Flasch, *Aufklärung im Mittelalter? Die Verurteilung von 1277* (Magúncia: Dieterich, 1989).

¹⁸ Michel de Montaigne, *Essais*, 1.23, P. Villey i V.-L. Saulnier (ed.), (París: Presses Universitaires de France, 2004), p. 118: «Quatriesme estat de gens manians les proces».

¹⁹ Alexander Murray, *Reason and Society in the Middle Ages* (Oxford: Oxford University Press, 1978), pp. 162-210.

²⁰ Walter Ullmann, *The Individual and Society in the Middle Ages* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1966); Marie-Dominique Chenu, *L'éveil de la conscience dans la civilisation médiévale* (Montréal - París, Institut d'Études Médiévales - París, 1969); Colin Morris, *The Discovery of the Individual, 1050-1200* (Toronto - Buffalo: University of Toronto Press - Medieval Academy of America, 1987).

ditària no desaparegué, però es veié obligada, més i més, a justificar-se enfront de la noblesa natural. Un laic, partidari resolut de la independència del poder secular enfront de l'eclesiàstic, Pere Dubois, ho digué peremptòriament: «Els homes intel·lectualment capaços són, per natura, els caps i els senyors dels altres.»²¹

Aquesta mentalitat burgesa, juntament amb moviments populars que propugnaven l'austeritat i la llibertat radicals, afavorí que anés sorgint una nova espiritualitat genuïnament laica. Fins ben entrat el segle XII, els laics havien viscut aclaparats per l'espiritualitat monàstica. La violència inherent a la guerra, l'activitat sexual sempre suspecta d'ésser pecaminosa —fins i tot en el matrimoni— i el diner, que inevitablement pervertia a qui se'n servia, feien que els cristians laics se sentissin incapaços d'assolir la perfecció cristiana, que quedava reservada per als monjos. Però, des de mitjan segle XIII, aquests tres llastres morals començaren a desaparèixer. Els ordes militars i les croades, la teologia del matrimoni i la valoració del burgès que triomfava gràcies a la seva habilitat, permeteren que la força del guerrer, la vida matrimonial i l'ús del diner comencessin a ésser valorats.²²

Ben aviat aquest nou grup social creà els seus propis intel·lectuals. Alguns havien estudiat a la universitat, però no hi havien restat ni havien rebut ordes majors a fi de poder ocupar càrrecs eclesiàstics. Exercien d'advocats, de metges, de jutges o d'alts funcionaris municipals. No tots tenien estudis universitaris; molts s'havien format en escoles destinades als fills de mercaders i comerciants, on havien après un mínim de llatí i una base suficient d'aritmètica comercial, com també coneixements religiosos i l'ús literari de la llengua vulgar. Aquesta cultura que, a més de comercial, era també gramatical i religiosa feia que alguns comerciants s'interessessin pels llibres i n'adquirissin. Podem dir, doncs, que des de mitjan segle XIII hi començà a haver una cultura laica, pròpia dels burgesos, que, sense ésser universitària, era original i s'interessava pels afers polítics i les qüestions religioses.²³

En contra del que tendim a suposar, a la baixa edat mitjana els escolàstics no eren, doncs, els únics intel·lectuals. Situats entre el poble i els clergues, hi havia laics actius en funcions administratives o en oficis liberals que formaven una elit

²¹ Pere Dubois, *De recuperatione Terrae Sanctae*, § 119, A. Diota (ed.), (Florència: Olschki, 1977), p. 198: «Homines intellectu vigentes naturaliter sunt aliorum rectores et domini».

²² André Vauchez, *Les laïcs au Moyen Âge. Pratiques et expériences religieuses* (París: Cerf, 2007), pp. 79-80.

²³ Jacques Verger, *Les gens du savoir en Europe à la fin du Moyen Âge* (París: Presses Universitaires de France, 1997), pp. 28-30.

relativament homogènia d'homes lletrats. Dominaven l'art d'escriure, eren hàbils en l'ús de la paraula, podien calcular projectes ambiciosos i, com a funcionaris, eren capaços de gestionar empreses complexes. Però, malgrat llur relativa homogeneïtat, els membres d'aquest grup tenien una formació desigual. A més dels qui havien completat els estudis universitaris, hi havia els qui els havien abandonat per falta de recursos, per cansament o per incapacitat. Hi havia també els cortesans de cultura refinada. Caldria incloure-hi també, malgrat ésser clergues i viure en convents, els *fratres communi*, això és, els frares que, tot i haver estat formats a la universitat, vivien entre els burgesos i en compartien els problemes quotidians, el llenguatge i la manera de veure el món. Podríem dir, doncs, que, a grans trets, el laic lletrat –el tipus ideal que anem configurant– era un burgès, o algú afí a la burgesia, que posseïa una certa formació, que vivia a ciutat, que hi exercia un ofici molt vinculat a l'administració, que s'interessava pels afers públics i que es mostrava gelós de la seva individualitat.

Aquest grup de laics lletrats volia tenir accés al saber; demanava llibres i també en generava.²⁴ Els gustos d'aquests laics es movien entre la tradició i la modernitat, entre la divulgació i l'exigència. Admiraven el món universitari, però no l'envejaven; volien accedir als tresors del passat, però no renunciaven a emprendre nous camins. El valor dels textos de què aquest grup era emissor o receptor no s'ha de mesurar contraposant-lo als textos escolàstics, redactats en llatí i estructurats seguint la lògica aristotèlica. El laic lletrat tenien una altra mentalitat. Plantejaven els problemes de manera més pragmàtica i la forma com els resolien era molt més lliure. Tot plegat ens invita a descentrar la cultura medieval: no sols fou promoguda en les grans universitats i els grans estudis generals, sinó també en el nucli urbans i en els petits convents; no sols la practicaren els clergues escolàstics, sinó també els burgesos i els *fratres communi*; no sols s'interessava per interpretar lògicament els textos que feien autoritat, sinó que també es meravellava pels fenòmens naturals, si bé els explicava amb una ciència ingènua; no sols s'expressava en les summes i les qüestions disputades acadèmicament, sinó que se servia de tots els gèneres que tenia al seu abast: novel·les didàctiques, poesia moral, diàlegs filosòfics.

Hi hagué, doncs, una cultura pròpia dels laics lletrats que vivien en els ambients burgesos, diferent de la dels escolàstics que ensenyaven en les universitats. És clar que els trets d'aquesta cultura no són igualment presents en tots i cadascun dels laics lletrats; com tampoc no podem dir que els clergues escolàs-

²⁴ Albert Soler, «Espiritualitat i cultura: els laics i l'accés al saber al final del segle XIII a la Corona d'Aragó», *Studia Lulliana* 38 (1998), pp. 3-26.

tics no hi contribuïssin gens. Les fronteres són molt imprecises. En la generació anterior a Llull, hi ha mestres universitaris reconeguts (per exemple, Tomàs d'Aquino) que escriuen tractats per a ús de laics lletrats.²⁵ Entre els contemporanis de Llull, hi ha frares (per exemple, Mestre Eckhart) que, una vegada abandonada la universitat, escriuen per als laics lletrats com si fossin un d'ells,²⁶ com també hi ha laics lletrats que només escriuen en llatí (com és ara Pere Dubois).²⁷ D'altra banda, en la generació immediatament posterior a Llull, hi ha escolàstics que escriuen en llengua vulgar (per exemple, Nicolau d'Oresme).²⁸

A continuació voldria assenyalar vuit trets que, sense pretensions d'ésser exhaustius, podrien ajudar a caracteritzar la cultura atribuïble al tipus ideal de laic lletrat medieval.

2.1. Ús de la llengua vulgar

A partir del segle XII, comencen a aparèixer grups de laics que, tot i haver rebut una bona educació, s'adonen que dominen més la llengua vulgar que no pas el llatí. No són simples rústics (*idiotae*) que no saben llegir ni escriure, però, en sentit estricte, continuen essent *illiterati* perquè no dominen prou bé la gramàtica llatina per a expressar-s'hi amb fluïdesa. Llull fou un d'aquests laics.²⁹

Els universitaris medievals mai no utilitzaren la llengua vulgar en cap activitat acadèmica. En canvi, en els medis burgesos la llengua vulgar anà adquirint prestigi a mesura que l'empraven personalitats socialment influents. A resultes de l'ús que en feien els laics lletrats, la llengua vulgar desplaçava progressiva-

²⁵ Tomàs d'Aquino escriví dos tractats de tema mèdic, *De motu cordis* i *De mixtione elementorum* per al metge Felip de Castro Caeli; l'*Epistula ad ducissam Brabantiae*, adreçada a Alicia de Borgonya; i el tractat *De regimine principum* per al rei de Xipre.

²⁶ Mestre Eckhart, *Von dem edlen menschen* i *Das buoch der gotlichen troestungen*; trad. cat. *De l'home noble* i *Llibre del consol diví*, dins *Obres escollides*, Josep Batalla (trad.), (Barcelona: Laia, 1983).

²⁷ Pere Dubois, *De recuperatione Terrae Sanctae*, cit.

²⁸ Nicolau d'Oresme, *Traictié de la première invention des monnoies*, Louis Wolowski (ed.), (Ginebra: Slatkine, 1976).

²⁹ Per a Llull, no saber gramàtica equival a no dominar el llatí; cf. *Vita coetanea*, 5 i 11 (*ROL* VIII, pp. 275 i 278). Sobre aquesta qüestió, cf. Lola Badia, «A propòsit de Ramon Llull i la gramàtica» dins *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull* (Barcelona: Quaderns Crema, 1991), pp. 173-194; Marta M. M. Romano, «Raimondo lullo, "Artista" della lingua latina», *Pan* 23 (2005), pp. 279-293; Joan Carles Simó Artero, «El llatí de Ramon Llull», dins *Actas del X Congreso Español de Estudios Clásicos* (Madrid: Sociedad Española de Estudios Clásicos, 2002), pp. 223-229.

ment el llatí com a mitjà de comunicació culte, no solament en el conreu de la literatura, sinó també en la traducció d'obres filosòfiques i teològiques, i més tard també en el dret i la política. En són testimonis Brunetto Latini, Mestre Eckhart, Ramon Llull i Dante.³⁰

Llull formava part dels laics que havien adquirit una bona formació sense haver-se sotmès a la dura disciplina clerical que acceptava el qui volia seguir una carrera universitària. En efecte, el futur clergue, acabada l'educació primària entorn dels catorze anys, començava l'estudi de les arts (el trivi i el quadrivi) que durava uns set anys. Els estudis superiors duraven quatre anys, però el qui volia obtenir el títol de *baccalaureatus* havia d'exercitar-se durant dos anys en la interpretació de textos bíblics. I, si pretenia esdevenir *magister*, havia de restar cinc anys més a la universitat.³¹ Tot plegat una vintena d'anys d'estudi que exigien un domini complet del llatí.

En el segle XIII l'aprenentatge del llatí era més treballós que no ens pensem. Des de feia segles, la parla popular s'havia anat diferenciant clarament del llatí. Qui volia dedicar-se a l'estudi havia de sotmetre's, doncs, a l'exercici sever d'haver d'aprendre una llengua culta, molt codificada. Només l'estudi assidu de la gramàtica i la retòrica permetien dominar-la amb desimboltura.

Aquesta disciplina escolar era dura, no sols mentalment, sinó també socialment, perquè l'estudiant havia d'abandonar el medi familiar i ingressar en una institució clerical, exclusivament masculina i estrictament jerarquitzada. Els qui no es mostraven prou hàbils en l'adquisició de la llengua culta eren apartats del grup. Fins a l'època renaixentista, l'aprenentatge del llatí exercí la funció d'una mena de «ritu de pas» per als futurs clergues, una mena de «ritual de combat centrat en la disputa». Entre els qui reeixien s'establí un viu «esperit de cos», un sentiment que els vinculava entre ells per haver patit plegats –i superat individualment– unes mateixes proves selectives.³²

Llull tingué sempre present que no pertanyia al cos clerical perquè no sabia prou llatí. Mai no el dominà amb la desimboltura d'un escolàstic perquè no l'havia estudiat a fons.³³ Quan el volgué escriure li calgué recórrer a un corrector

³⁰ *Filosofia in volgare nel medioevo*, Nadia Bray i Loris Sturlese (ed.), (Louvain-la-Neuve: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 2003).

³¹ Pierre Glorieux, «Techniques et méthodes en usage à la Faculté de Théologie de Paris, au XIIIe siècle», *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge* 35 (1969), pp. 65-186.

³² Walter, J. Ong, «Latin Language Study as a Renaissance Puberty Rite», dins *Rhetoric, Romance and Technology* (Ithaca – Londres: Cornell University Press, 1980), pp. 113-141; David F. Noble, *A World Without Women. The Christian Clerical Culture of Western Science*, (Nova York: Knopf, 1992), pp. 138-160; «Bachelors: The Scholastic Cloister»

³³ *Vita coetanea*, 5 (ROL VIII, 275): «De grammatica aliquid nisi forte minimum didicisset».

o a un traductor. Cal suposar que el devia parlar amb dificultat. Per tot plegat, Llull fou sempre molt conscient que ell no pertanyia a l'orde clerical: «Jo, que sóc un laic», precisà a un clergue amb qui discutia en un dels seus diàlegs imaginaris.³⁴

2.2. Importància de les traduccions

Des de la fi del segle XIII fins ben entrat el segle XIV, és imposant el nombre d'obres llatines no sols literàries, sinó també científiques –sobretot mèdiques i astronòmiques– traduïdes a les llengües vulgars. En català les traduccions són sovint fetes a partir de l'àrab i sota patronatge reial, principalment el de Jaume II (1291- 1327).³⁵ Aquest fet revela l'existència d'un nou grup social, format per cortesans i burgesos lletrats, que té els seus propis gustos culturals, marcadament diferents dels que imposa l'ensenyament universitari. Aquest grup d'hommes lletrats té prou poder adquisitiu per a promoure la traducció d'obres que responguin als seus interessos científics.

Així, en contraposició a molts escolàstics preocupats solament per qüestions de gramàtica especulativa, Llull, com a laic lletrat, s'interessà especialment per les ciències en auge en el seu temps –la medicina i l'astronomia, sobretot– que deuria llegir en les traduccions en voga. D'altra banda, a diferència dels mestres universitaris que deixaven que fos el deixeble qui difongués els textos de les *lectiones* i de les *quaestiones*, Llull no solament s'encarregà sovint ell mateix d'editar i divulgar les obres que ell componia, sinó que ell mateix en promogué la traducció sobretot al llatí, però també a l'occità i al francès.

2.3. Interès per l'edició

A partir del segle XIII els laics comencen a formar biblioteques, un fet fins llavors només a l'abast dels monestirs, de les escoles catedralícies i de les uni-

³⁴ *Llibre de la disputa del clergue Pere i de Ramon, el fantàstic*, ed. i trad. Lola Badia, Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull 2 (Santa Coloma de Queralt: Brepols – Obrador Edendum, 2008), p. 115 : «Ego qui sum laicus».

³⁵ Lluís Cifuentes, *La ciència catalana a l'edat mitjana i al Renaixement* (Barcelona – Palma de Mallorca: Edicions de la Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears, 2001), pp. 54-55; id., «La volgarizzazione della scienza in catalano», dins *Filosofia in volgare nel medioevo*, cit. pp. 247-263; Antònia Carrè, «Traduir ciència en català a l'edat mitjana: un exemple vingut de la península italiana», *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris* 8 (2003), pp. 59-76.

versitats. La del rei de Nàpols Carles d'Anjou (1226-1285) fou una de les primeres.³⁶ A partir del segle XIV, alguns metges interessats per la filosofia, com és ara Arnau de Vilanova, també en formaren.³⁷ Una innovació molt important que hi contribuï fou l'ús del paper. Des del segle XII s'havien fet famoses les fàbriques de paper de Xàtiva. En els segles següents, l'ús del paper es generalitzà i el preu dels llibres s'abaratí considerablement.³⁸

A diferència de les biblioteques eclesiàstiques o universitàries, les dels burgesos no mostraven cap preferència pels llibres en llatí. Els burgesos s'interessaven per llibres de dret, de medicina, de botànica i de literatura; i sempre que podien, escollien les edicions en la llengua vulgar. En conseqüència, augmentà el nombre de lectors i, de retruc, el negoci del llibre prosperà. Els editors o *stationarii* ja no fornien llibres solament als estudiants universitaris, sinó que també en venien als homes lletrats.³⁹ El manteniment d'una biblioteca esdevingué una art, amb els seus preceptes i les seves regles. En la segona meitat del segle XIV, aparegueren els primers bibliòfils, tant entre els clergues com entre els laics. Ho demostren el *Philobiblon* del clergue i estadista Ricard de Bury,⁴⁰ i l'esforç de Cristina de Pizan per professionalitzar artísticament el seu treball d'escriptora, ja que, pel que sembla, pogué disposar fins i tot d'un petit escriptori on ella mateixa supervisava la il·lustració de les seves obres.⁴¹ Mig segle abans, aquest afany de vetllar per la còpia i la divulgació de les pròpies obres ja s'havia donat en Llull.⁴²

³⁶ Kurt Flasch, *El pensament filosòfic a l'edat mitjana*, cit., p. 144.

³⁷ Joaquim Carreras Artau, «La llibreria d'Arnau de Vilanova», dins «Miscel·lània Finke», *Analecta Sacra Tarraconensis* 11 (1935), pp. 63-84.

³⁸ Pere Bohigas, *Resum d'història del llibre*, (Barcelona: Barcino, 1933), pp. 38-39.

³⁹ Hans Löffing, «Libro e classi sociali nei secoli XIV e XV», dins *Libri e lettori nel medioevo. Guida storica e critica*, Guglielmo Cavallò (ed.), (Bari: Laterza, 1977), pp. 167-230.

⁴⁰ Ricard de Bury, *Philobiblon. The Text and Translation*, Michael Maclagan (ed.) i E. C. Thomas (trad.), (Oxford: Blackwell, 1970); trad. cat.: *Lo Philobiblon: tractat pulquèrrim sobre l'amor als llibres*, Josep Pin i Soler (trad.), (Barcelona: Llibreria S. Babra, 1916).

⁴¹ Liliane Dulac, art. «Christine de Pizan, 1364-1640», dins *Dictionnaire du Moyen Age*, Claude Gauvard, Alain de Libera i Michel Zink (ed.), (París: Presses Universitaires de France, 2002), p. 289.

⁴² Albert Soler, «Difondre i conservar la pròpia obra: Ramon Llull i el manuscrit Lat. París. 3348A», *Randa* 64 (2005), pp. 5-29; cf. també del mateix autor, «Els manuscrits lul·lians de Pere de Llemotges», *Llengua & Literatura* 5 (1992-1993), pp. 447-470; «L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians», *Studia Lulliana* 44 (2004), pp. 109-122; «Recomposició d'un antic còdex lul·lià», *Studia Lulliana* 45-46 (2005-2006), pp. 75-83; «Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 25 (2006), pp. 229-226; «Descripció del manuscrit lul·lià F-143 del Col·legi de la Sapiència de Palma», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* 53 (*Homenatge a Josep Gulsoy* I), pp. 13-23.

2.4. Distanciamment del mètode escolàstic

Un dels trets més característics del pensament escolàstic és la seva orientació al comentari de text —la *lectio*—, si bé l'activitat intel·lectual per excel·lència era la *quaestio disputata*. Es tractava d'una confrontació organitzada a partir d'opinions oposades que sorgien de la lectura de la Bíblia, dels textos d'Aristòtil, dels grans comentaris àrabs, i de la interpretació que n'havien fet els mestres reconeguts. A partir d'aquestes lectures convenientment interpretades, tenia lloc la discussió en pro i en contra d'una qüestió clarament formulada. Acabada la discussió, el mestre que l'havia presidida determinava, argumentant-la, la conclusió assolida en el debat.⁴³

Els burgesos i els cortesans lletrats, que com a laics no tenien accés a la facultat de teologia, mai no simpatitzaren amb aquesta manera escolàstica de raonar, rígida i centrada en problemes molt tècnics. La mentalitat dels homes lletrats rebutjava que només es pogués discutir seguint sempre uns gèneres de disputa ben determinats, tots basats en la *lectio* i la *disputatio*. Avui dia diríem que preferien el gènere assagístic i la literatura d'idees. Segons ells, més que cap altra cosa, calia discutir qüestions pròximes a la vida ordinària, i la manera de procedir en la discussió havia d'ésser molt lliure —el recurs a la literatura havia d'ésser possible, i no sols esporàdicament— i la conclusió podia ésser simplement plausible o fins aporètica.

Enfront dels tractats escolàstics, els textos redactats per laics o escrits per als laics es distingien perquè no defugien l'estil literari, perquè s'interessaven especialment per qüestions polítiques, perquè revelaven una nova manera d'entendre la teologia i la predicació. Llull excel·lí en aquesta manera laica de raonar, que permetia emprar a cada moment el gènere literari que semblava més adient al tema discutit. No crec que sigui adequat, doncs, qualificar la filosofia de Llull d'«escolasticisme popular», contraposant-lo a l'«escolàstica de la facultat d'arts» i a l'«escolàstica de la facultat de teologia», com ho feren els germans Carreras i Artau.⁴⁴ Aquesta caracterització suposa que a l'edat mitjana hi hagué un sol mètode de pensament, l'escolàstica, practicat de tres maneres diferents. D'escolàstic només ho és el pensament dels clergues que eren actius a la universitat. El pensament dels laics, sorgit al marge de les universitats, s'expressa seguint gèneres literaris que el distancien clarament del mètode escolàstic.

⁴³ Martin Grabmann, *Die scholastische Methode* (Friburg de B.: Herder, 1911), vol. 1, pp. 13-24; Marie-Dominique Chenu, *La théologie comme science au XIIIe siècle* (Paris: Vrin, 1969), pp. 15-32.

⁴⁴ Tomàs Carreras Artau i Joaquim Carreras Artau, *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV* (Madrid: Real Academia de Ciencias, Exactas, Físicas y Naturales, 1939), vol. 1, p. 231.

Llull no rebé formació escolàstica. Mai no s'exercità en el comentari de la Bíblia o del *Llibre de les sentències* de Pere Llombard, no aprengué a parafrasejar les grans obres d'Aristòtil ni participà regularment en les diverses menes de *disputationes* que tenien lloc a la universitat. Gràcies a aquesta mancança, la seva manera de pensar i d'escriure fou molt més lliure que la d'un *magister* de l'època, que sovint es veia obligat a repetir llocs comuns en un llatí impersonal i sense vigor. Fruit d'aquesta llibertat, Llull no citava autoritats i rarament discutia les opinions d'altri, a diferència del que es veien obligats a fer els seus contemporanis escolàstics; Godofred de Fontaines, Enric de Gant o Duns Escot, per exemple. El seu pensament recorria rigorosament descabdellant les idees d'acord amb la seva Art, exemplificant-les poèticament, corregint-les i adaptant-les constantment a la situació canviant del món que l'envoltava.

Aquesta manera tan original de pensar li permeté de tractar amb plena llibertat les qüestions que realment li interessaven, si bé li impedí de dialogar en pla d'igualtat amb els escolàstics de París, que devien considerar aberrant el seu llenguatge filosòfic, i estrafolària la lògica no aristotèlica de la seva Art. Sens dubte, aquest refús el féu patir —i molt. Llull creia que tenia coses per dir i volia ésser escoltat no sols pels laics lletrats, als quals en primera instància es dirigia, sinó també pels clergues escolàstics. Però ben pocs universitaris li feren cas, i menys nombrosos foren encara els qui consideraren valuós allò que els deia. Com a laic, Llull se sentí incomprès pels clergues i despectivament rebutjat pels intel·lectuals universitaris amb qui ell pretenia discutir en pla d'igualtat.

Tanmateix, cal no exagerar les mancances de la preparació filosòfica i teològica de Llull. En primer lloc —durant els nou anys de recés estudis que seguiren a la seva conversió— Llull, àvid de saber-ho tot i extraordinàriament capaç de meravellar-se per tot el que l'envoltava, assimilà l'aristotelisme difús que s'havia anat estenent per tots els àmbits de la cultura i, amb més profunditat, féu seus els elements neoplatònics que eren subjacents en moltes de les lectures, en àrab i en llatí, que devia emprendre no sols a Mallorca, sinó també a Montpeller.⁴⁵

⁴⁵ Anthony Bonner, «L'aprenentatge intel·lectual de Ramon Llull», dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer* (Barcelona: Quaderns Crema, 1987), vol. 2, pp. 11-20; Jordi Gayà, «El ambiente científico de Montpellier en los siglos XIII y XIV», *Estudios Lulianos* 21 (1977), pp. 59-67.

2.5. Literatura didàctica

Encara que l'afany de compendiar tot el saber disponible ve de l'edat antiga tardana –les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla en són l'exemple–, el gènere enciclopèdic responia a l'afany de saber dels burgesos lletrats; i malgrat que algunes de les obres més difoses foren compilades per frares que escrivi en llatí –el franciscà Bartomeu Anglès, *De proprietatibus rerum* (~1240) o els dominicans Tomàs de Cantimpré, *De natura rerum* (~1240) i Vincent de Beauvais, *Speculum Maius* (~1250)–, és innegable que les obres de cultura general de l'edat mitjana que avui anomenem «enciclopèdies medievals» anaven dirigides als laics o als frares que vivien en els petits convents.⁴⁶ La literatura enciclopèdica no fou el fruit de l'activitat universitària. A més a més, ben aviat l'ús del llatí fou suplantat pel de les llengües vulgars. Un clergue, Gossuin de Metz, redactà una enciclopèdia en francès, *Image du monde* (1246) i, no gaire més tard, entorn de l'any 1266, fou ja un laic, Brunetto Latini, qui compongué una obra que havia de tenir una gran difusió: *Li livres dou trésor*, traduïts al català a l'inici del segle xv.⁴⁷

La primera gran obra de Llull, *Llibre de contemplació en Déu*, s'emmarca en aquest gènere enciclopèdic, genuïnament laic.⁴⁸ Dins d'aquest afany enciclopèdic caldria incloure també una part de l'obra diversa i bigarrada d'Arnau de Vilanova. Cal tenir en compte, a més, que a la darrerria del segle xiii aparegueren a Catalunya dues obres morals redactades en català per laics, a instàncies dels reis de la corona d'Aragó: el *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs*, del jueu barceloní Jahuda Bonsenyor i el *Llibre de doctrina*, atribuït al rei Jaume.⁴⁹ Aquestes dues obres mostren l'afecció dels homes lletrats per la literatura sapiencial, una afecció a la qual Llull també respongué redactant diversos llibres de proverbis.

⁴⁶ Maria Teresa Beonio-Brocchieri Fumagalli, *Le encyclopedie dell'occidente medioevale* (Torí: Loescher, 1981); Bernard Ribémont, *De natura rerum. Études sur les encyclopédies medievals* (Orléans: Paradigme, 1995); Serge Lusignan, Monique Paulmier-Foucart (ed.), *Lector et compiler. Vincent de Beauvais, frère prêcheur. Un intellectuel et son milieu au XIIIe siècle, Actes du Colloque de Royanmont, 9-11 juin 1995* (Grâne (França): Artem CNRS – Université de Nancy – Université de Montréal, 1997).

⁴⁷ Brunetto Latini, *Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons*, Curt J. Wittlin (ed.), 4 vol. (Barcelona: Barcino, 1980).

⁴⁸ Armand Llinarès, «l'Esprit encyclopédique et volonté de système chez Raymond Lulle», dins *L'encyclopédisme*. Annie Becq (dir.), (Paris: Klincksieck, 1991), pp. 449-458.

⁴⁹ Jahuda Bonsenyor, *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs*, Gabriel Llabrés i Quintana (ed.), (Palma de Mallorca: Impremta de Joan Colomar, 1889); Rei Jaume d'Aragó, *Llibre de doctrina*, Josep Ma. Solà-Solà (ed.), (Barcelona: Borràs Edicions, 1977).

2.6. Preocupacions polítiques

La literatura sapiencial duia els laics a reflexionar sobre la vida política: Quin era el govern ideal? Com s'havia de comportar el governant ideal? Aquesta preocupació creà un gènere literari característic de la cultura laica de l'edat mitjana: l'«espill del príncep» (*speculum principis*).⁵⁰ Sota el símbol ambigu de l'espill –tant pot reflectir imaginativament les bones pràctiques que cal seguir, com els mals exemples que cal rebutjar–, els clergues influents en la cort reial i els laics lletrats interessats pels afers polítics escriviren obres que podem considerar de filosofia política, adreçades als reis i als fills dels reis. Una de les més importants fou segurament el *De regimine principum* que un contemporani de Llull, el clergue augustinà Gil de Roma, dedicà a Felip el Bell.

La pugna entre el rei francès i el papa Bonifaci VIII generà una literatura de controvèrsia que obligà molts clergues escolàstics a intervenir-hi fins a desbordar el marc de la recerca universitària. Aquests escrits polítics demostren que en la cort reial hi havia un nombre considerable d'homes de lletres, els quals, en contra de les pretensions teocràtiques, volien, com a laics, discutir sobre política –Pere Dubois i, unes dècades més tard, Marsili de Pàdua en foren les figures més representatives.⁵¹ La turmentada vida de Cola di Rienzo (1313-1384) demostra que un laic autodidacte podia assolir rellevància política.⁵²

No podem pas dir que la filosofia política fos un tema central en el pensament de Llull. En aquest camp les seves idees reflecteixen l'ideal de cristiandat que, com a tal, mai no qüestionà. No escriví cap obra que poguem incloure inequívocament en el gènere de l'«espill» polític, però això no vol pas dir que es desentengués dels problemes polítics del seu temps, especialment els del govern o «comú regiment» (*commune regimen*), que era competència de l'«emperador o príncep» (*imperator vel princeps*).⁵³ Al capdavant, el seu objectiu era més aviat

⁵⁰ Hubert Anton, «Fürstenspiegel: Lateinisches Mittelalter», dins *Lexikon des Mittelalters* (Múnic, Deutsches Taschenbuch Verlag, 2002), vol. 4, col. 1040-1048; cf. l'antologia bilingüe llatí-alemany, *Fürstenspiegel des frühen und des hohen Mittelalters*, Hans Hubert Anton (ed.), (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006).

⁵¹ Richard Scholz, *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Anschauungen des Mittelalters* (Amsterdam: Rodopi, 1969).

⁵² Raffaello Morghen, «Il mito storico di Cola di Rienzo», dins *Civiltà medioevale al tramonto. Saggi e studi sulla crisi di un'età* (Bari: Laterza, 1973), pp. 201-229.

⁵³ *Arbre de ciència*, 7.1 i 2. «De les rails de l'arbre imperial» i «Del tronc de l'arbre imperial» (*OE II*, pp. 663-664) (*ROL XXXV*, pp. 335-337); cf. Jürgen Miethke, «Die Arbor imperiales des Ramon Llull von 1295-1296», dins *Arbor scientiae. Der Baum des Wissens von Ramon Llull*, Fernando Domínguez Reboiras, Pere Villalba i Meter Walter (ed.), (Turnhout: Brepols, 2002), pp. 175-196.

el d'un moralista: «consirar del món són estament», a fi de «metre el món en bon cas» perquè «lo món se perd».⁵⁴ És a dir, com a laic que no tenia cap responsabilitat política, ni eclesiàstica ni secular, Llull volia meditar sobre la condició humana i la situació en què es trobava la cristiandat, més que no pas elaborar un pensament crític que li permetés construir racionalment un sistema polític alternatiu al que imperava en la societat medieval.

2.7. Estil teològic laical

Hans Urs von Balthasar, en el segon volum de la seva obra *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*, distingeix dues menes de fer teologia: la dels qui s'expressaven en un estil clerical i la dels qui ho feien en un estil laical.⁵⁵ Aquestes dues menes d'estil no es corresponen exactament amb l'estat canònic dels autors, perquè si bé els representants dels estils clericals tots són clergues —tres bisbes (Ireneu, Agustí, Anselm), un frare (Bonaventura) i un monjo (Dionisi)—, entre els representants dels estils laicals, a més evidentment de laics (Dante, Pascal, Hamman, Soloviov, Péguy), hi ha també un carmelita (Joan de la Creu) i un jesuïta (Hopkins). D'altra banda, encara que von Balthasar no en fa cap exposició detallada, esmenta també com escriptors que caldria considerar representants d'estils laicals dos cardenals (Nicolau de Cusa i Newman) i dos bisbes (Las Casas i Fénelon).

Què és, doncs, allò que, segons von Balthasar, fa que un estil teològic sigui clerical o laical? Doncs la posició que l'escriptor pren en relació amb el nucli de la fe cristiana. El qui adopta un estil clerical se situa al centre de l'Església i discorre autoritativament des del càrrec que li ha estat conferit; se sent responsable de defensar allò que és irrenunciable i vetlla perquè tots els membres trobin llur lloc en la col·lectivitat. En canvi, el qui adopta un estil laical esguarda de lluny estant la fe cristiana i s'hi atansa com qui s'adreça a un ideal anhelat. Inicialment, la seva posició té, doncs, alguna cosa d'excèntrica; sent que li ha estat conferida una missió personal de recerca a fi d'apropar-se al centre de la fe; les seves reflexions tenen sempre un to de temptativa molt personal; les seves idees, encara que siguin presentades com a argumentacions necessàries, resten sempre suggeriments que tendeixen a la radicalitat.

⁵⁴ *Lo desconhort*, v. 25, 264 i 777, Josep Batalla (ed.), (Tona: Obrador Edendum, 2004), pp. 63, 82 i 124.

⁵⁵ *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*, (Einsiedeln: Johannes Verlag, 1969), vol. 2: «Fächer der Stile» 1a. part: «Klerikale Stile»; 2a. part: «Laikale Stile».

Des d'un altre punt de vista, més historicista, hom ha assenyalat que, a l'edat mitjana, a més de les dues formes tradicionals de teologia, la monàstica i l'escolàstica, n'hi havia una altra, la vernacle, la que era popular en un doble sentit: perquè usava la llengua del poble i perquè responia a les inquietuds populars.⁵⁶ Aquesta divisió pressuposa que, a més de la teologia que provenia de la *lectio* dels monestirs i la que provenia de la *disputatio* de les universitats, n'hi havia una altra que brollà de la *inquietudo* dels laïcs. La practicaren laïcs pròpiament dits, com és ara Ramon Llull o Margarida Porete,⁵⁷ i clergues que s'adreçaven expressament als laïcs, com és ara Mestre Eckhart.

Aquesta teologia vernacle es caracteritzà perquè no se centrava primordialment en la meditació bíblica, com feia la teologia monàstica, ni utilitzava abundantment la lògica aristotèlica, com feia la teologia escolàstica. Al contrari, partia pragmàticament de les necessitats de la vida cristiana; s'expressava en forma de sermons exhortatius o breus tractats espirituals, i donava una gran importància a les visions. L'anhel d'unir-se místicament a la divinitat, ultrapassant les disquisicions escolàstiques, hi era sempre present.

A l'interior d'aquest corrent laïcal o vernacle, la teologia de Llull hi ocupa un lloc molt singular, que es caracteritza per la profunda passió racional –insòlita en els altres teòlegs laïcs– que l'amara. Llull no fou cap místic capficat pel seu món interior, sinó un pensador laic que volia entendre «el mal estament» del segle i «donar al món ordenament i via», a partir, això sí, d'allò que ell havia experimentat en la seva consciència.⁵⁸

Estudiar el pensament teològic de Llull des d'aquesta perspectiva laïcal –desistint, doncs, de comparar-lo amb cap dels grans sistemes escolàstics– podria ajudar a fer veure que la seva aparent excentricitat no és res més que una manera singular, autènticament personal, d'atansar-se enraonadament a la divinitat.

⁵⁶ Bernard McGinn, «Meister Eckhart and the Beguines in the Context of Vernacular Theology», dins *Meister Eckhart and the Beguine Mystics. Hadewijch of Brabant, Mechtilde of Magdeburg, and Marguerite Porete*, (Nova York: Continuum, 1994), pp. 4-14.

⁵⁷ Margarida Porete, *Le miroir des simples âmes* ; trad. cat.: *L'espill de les ànimes simples*. Victòria Cirlot (intr.) i Rosa Maria Aguadé (trad.), (Barcelona: Proa, 2001); cf. Michela Pereira, «Morire d'amore. Note per un confronto fra Raimondo Lullo e Margherita Porete sull'esperienza mistica», dins *Donne tra saperi e poteri nella storia delle religioni*, Sofia Boesch Gajano i Enzo Pace (ed.), (Brescia: Editrice Morcelliana, 2007), pp. 183-203.

⁵⁸ *Lo desconhort*, v. 25, 453 i 571, cit., pp. 63, 98 i 108.

2.8. Fervor apostòlic

En el segle XIII ensenyar i moralitzar eren unes de les gran preocupacions de la clerecia. El poble demanava instrucció i anhelava perfecció. Els nous ordes mendicants sorgiren precisament per a satisfer aquest anhel del poble de rebre instrucció doctrinal i guiatge moral. Les *Artes praedicandi* proliferaren sobretot entre els dominicans.⁵⁹ La retòrica clàssica es posà al servei dels frares predicadors. Però els laics, amb més o menys preparació, pretengueren emular els clergues i esdevingueren apologetes espontanis que buscaven la confrontació amb els infidels, especialment amb els jueus amb qui vivien.⁶⁰

Ara bé, l'afany de perfecció moral dels laics s'exterioritzà també de manera més radical. Moviments populars d'abast difús –beguins, fraticels, joaquimites, valdesos– es desentengueren de la tutela clerical i començaren a predicar al marge de la clerecia. L'autoritat eclesiàstica controlà tan fèrriment com pogué aquesta predicació lliure dels laics i només la tolerà en condicions molt concretes.⁶¹

Sens dubte, com a laic que era, Llull conegué aquest fervor apostòlic popular i hi simpatitzà. La seva obra és la d'un laic lletrat que se sent cridat a la missió. Alguns dels grans escolàstics –especialment Duns Escot, contemporani de Llull– de vegades semblen més interessats a expressar-se nítidament llurs idees a si mateixos que no pas a fer-se entenedors a un públic ampli. Això no ho podem pas dir de Ramon Llull. Com a laic missioner, constantment es preocupa per fer-se entendre.

Un dels fets que més diferenciaren Llull dels clergues del seu temps és el coneixement pròxim que ell tenia dels qui no eren cristians, dels «gentils». Els frares predicadors els combatien, de lluny estant. A París, en un ambient clerical i sense cap contacte amb el món «gentil», Tomàs d'Aquino emprengué la redacció d'una *Summa contra gentes*. Llull, en canvi, tenia un coneixement pròxim dels gentils amb qui volia dialogar, perquè havia conviscut amb els sarraïns –i també amb els jueus– que havien restat a Mallorca després de la conquesta. Els sarraïns eren nombrosos a l'illa i la majoria vivien esclavitzats. Només uns

⁵⁹ Thomas-M. Charland, *Artes praedicandi. Contribution à la rhétorique au Moyen Âge* (Paris -Ottawa: Vrin – Institut d'Études Médiévales, 1936).

⁶⁰ Inghetto Contardo, *Disputatio contra Iudeos*. Gilbert Dahan (ed.). (París: Les Belles Lettres, 1991); Gilbert Dahan, *La polémique chrétienne contre le judaïsme au Moyen Âge* (París: Albin Michel, 1991).

⁶¹ Rolf Zerkass, *Der Streit um die Laienpredigt. Eine pastoralgeschichtliche Untersuchung zum Verständnis des Predigtantes und zu seiner Entwicklung im 12. und 13. Jahrhundert* (Friburg de B.: Herder, 1974).

quants recuperaren aviat la llibertat. A diferència dels escolàstics d'Oxford o de París, Llull mai no percebé l'islam com una religió que amenaçava des de la llunyania i que podia ésser combatuda amb arguments cristians. Sabia que era un sistema de creences molt actiu al qual calia fer front amb la mateixa raó que el configurava internament. Llull constata que els musulmans, tot i viure esclavitzats, eren més cultes que molts cristians.⁶² Aquesta proximitat amb l'islam vivent marcà profundament el pensament teològic de Llull, fins al punt que pogué dir de si mateix que era un laic (*quidam homo*) esdevingut un «cristià aràbic».⁶³

Llull creia que havia rebut la missió divina de «compondre un llibre», és a dir, elaborar tota una obra metodològicament innovadora, per a convertir els infidels, encara que inicialment no veié ni la «forma» ni el «mode» de dur-la a terme. Tanmateix, és clar que, des de l'inici, acció i teoria es fonien inextricablement en la seva missió. Llull se sentí cridat a canviar radicalment de vida i de pensament. Ell fou un laic que creia que havia rebut una missió divina que l'obligava a replantejar-s'ho tot, però que no l'obligava a viure i a pensar com un clergue. El seu pensament brollava de la necessitat d'actuar de la millor manera possible. Per aquest motiu, la seva filosofia ha pogut ésser qualificada de «filosofia de l'acció», i la seva teologia de «teologia per a la missió».⁶⁴ Llull considerava que la millor manera de justificar la missió divina que ell creia haver rebut era fer veure que conduïa a una filosofia teològica –l'Art lul·liana– que s'estructurava amb gran rigor lògic. Això el diferenciava dels clergues del seu temps que tendien a justificar l'activitat eclesiàstica demostrant que s'adequava als canons i a les exigències dels textos bíblics o patristics que feien autoritat.

L'Art lul·liana és la «forma» i el «mode» de dialogar enraonadament amb els no creients a fi de convertir-los. Llull no fou cap clergue, mestre d'arts –com ho foren Siger de Brabant o Boeci de Dàcia, per exemple, que treballaven dins la tradició de la lògica aristotèlica–; fou un laic que, des de fora dels medis acadèmics, inventà la lògica que ell necessitava per a complir la seva missió.

⁶² Gabriel Ensenyat Pujol, «Context històric i sociològic de Ramon Llull», *Lletres. Butlletí Informatiu de l'Institut d'Estudis Balearics* 13 (2007, maig), pp. 2-7.

⁶³ *Disputatio Raimundi christiani et Homeri saraceni*, prol. (ROL XXII, p. 172); cf. Jordi Gayà, «Ramon Llull i l'islam. 'Infideles sunt homines, sicut et nos'», dins «*Vós sou sant, Senyor Déu únic*», *Franciscanisme i islam. Jornades d'Estudis Franciscans, 2001* (Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2002), pp. 115-143.

⁶⁴ Armand Llinarès, *Raymond Lulle, philosophe de l'action* (París: Presses Universitaires de France, 1963); trad. cat. *Ramon Llull* (Barcelona: Edicions 62, 1968); Jordi Gayà Estelrich, *Raimondo Lullo. Una teologia per la missione* (Milà: Jaca Book, 2002).

Llull se sentia atret per l'estil de vida dels laics que, sense abandonar les obligacions seculars, vivien pobrament i es lliuraven tant com podien a la pregària. Ho revela l'elogi que fa de la manera com Evast i Aloma celebraren el seu matrimoni. Invitaren els pobres de Jesucrist al banquet de noces, però així que pogueren es retiraren a fer oració. Com també ho revela la regla de vida que s'imposen: «ordenaren e escriviren qual regla deguessen tenir tots los jorns de llur vida.»⁶⁵ Viure pobrament, pregar assíduament, acceptar una regla de vida simple, eren les normes que s'imposaven a si mateixos els laics beguins. Llull, sense adherir-se mai a cap beguinatge, pensava, de manera similar als beguins, que la causa principal dels desordres que patia la cristiandat era el mal exemple que donaven els clergues, i creia que la missió dels laics era oposar-s'hi donant bon exemple.

Així, en contraposició a molts laics lletrats que acceptaven càrrecs administratius i s'integraven en l'estructura jeràrquica medieval, Llull, després de la seva conversió, no exercí cap càrrec polític. Es mantingué sempre fidel a allò que creia que era la seva missió: encoratjar els laics a viure honestament i a confrontar racionalment la fe cristiana amb la de les altres religions. Com a laic, Llull criticava els clergues, el papa inclòs, perquè no feien prou per a promoure la fe dels fidels i la conversió dels infidels. Pensava —com ho pensaven els moviments espirituals populars— que calia que els laics prenguessin la paraula i prediquessin la fe.

Ara bé, les seves prèdiques, més que sermons enfervorits basats en la Bíblia i la doctrina dels Pares de l'Església, són enraonaments fonamentats en l'Art. Llull pretén persuadir amb l'estructura lògica dels seus parlaments. Llull mai no es presentà com un clergue que volgués instruir moralment els fidels ignorants. Aquest és potser el tret que més el diferencia de l'espiritualitat laica dels místics renans. Llull fou un laic que feia teologia per tal de demostrar que la fe és raonable. Si la predicació de Mestre Eckhart —en un cert sentit, precursora de la *devotio moderna*— s'orientava a interioritzar la fe i la predicació clerical s'expressava argumentant *per auctoritates*, Llull s'interessava per una predicació laïcal que fos —com deia ell— una *praedicatio per morem philosophiam*.⁶⁶ El motiu era clar: «Els infidels no s'interessen per les autoritats acceptades pels fidels, s'interessen per les raons.»⁶⁷

⁶⁵ *Llibre d'Evast e Blaquerma*, 1, 9, Salvador Galmés (ed.), (Barcelona: Barcino, 1935), vol. 1, p. 91 (ENC 50-51).

⁶⁶ *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem*, dist. 3, pars 2, quaestio 851, MOG V, p. 355 (713).

⁶⁷ *Liber de demonstratione per aequiparantiam*, prol. 4 (ROL 9, 221): «Infideles non stant ad auctoritates fidelium, et tamen stant ad rationes.»

Paraules clau

laics, saber, intel·lectuals, mètodes

Key Words

laymen, knowledge, intellectuals, methods

Resum

La singularitat de Llull és fora de dubte. No ensenyà en cap universitat, no fou membre de cap orde religiós, no fou cap senyor feudal ni cap poeta cortesà. Davant la dificultat de classificar-lo com a tipus medieval, hom ha optat per qualificar-lo de marginal. Però aquesta qualificació falseja la realitat perquè sabem que Llull fou una persona sociable, interessada pel futur de la cristiandat i lúcidament crítica amb els problemes de la societat del seu temps. Utilitzant el concepte d'*Idealtyp*, proposat per Max Weber com un mitjà heurístic, i seguint l'estudi capdavanter de Ruedi Imbach, l'article proposa interpretar la figura de Llull com un representant de la mentalitat laïcal dels segles XIII i XIV. La personalitat i l'obra de Llull esdevenen més entenedores si hom les interpreta a partir de les característiques de l'activitat laïcal de la seva època: importància de la llengua vulgar, les traduccions i la divulgació dels textos; distanciament del mètode escolàstic i interès per la literatura didàctica, política i apologetica.

Abstract

Llull's uniqueness is beyond doubt. He taught at no university, he belonged to no religious order, he was neither a feudal lord nor a court poet. Unable to fit him into any sort of recognizable medieval type, people have treated him as marginal. But this description falsifies the reality, because we know that Llull was a sociable person, interested in the future of Christianity and lucidly critical with respect to the problems of the society of his time. Using the concept of *Idealtyp*, proposed by Max Weber as a heuristic means, and following the pioneering study of Ruedi Imbach, this article proposes an interpretation of Llull as a figure representing the lay mentality of the 13th and 14th centuries. His personality and work become more understandable if we interpret them on the basis of lay intellectual activities of the period: the importance of writing in the vernacular, the translation and circulation of texts, the turning away from scholastic methods, and the interest in didactic, political and apologetic literature.